

Een land dat zich niet laat kennen?

*Jan Willem Duyvendak**

Toen zelfs Stephan Sanders in zijn *Vrij Nederland*-column een frontale aanval deed op het WRR-rapport *Identificatie met Nederland* vanwege de positieve aandacht die het aan meerduidige identiteiten schenkt, ja, toen realiseerde ik me opnieuw hoeveel er in het debat de afgelopen jaren is verschoven – in negatieve zin wel te verstaan. Stephan Sanders, die me als journalist dierbaar was geworden in de jaren tachtig van de vorige eeuw met zijn artikelen over de métis, over de mogelijkheid om te ontsnappen aan eenduidige identiteiten van kleur, klasse, etniciteit en seksualiteit, hilde hij nu ook al mee met de wolven in het er-is-maar-één-identiteit-bos? Het lijkt erop. Sanders is een representant van de nieuwe opvatting dat meervoudige identiteiten wellicht leuk zijn/waren voor kosmopolieten, maar dat immigranten toch vooral behoefte hebben aan eenduidigheid; eenduidigheid die ‘wij’ moeten verschaffen, want anders weten ‘zij’ niet waarin ze moeten integreren. Toen Maxima relativeerde dat er één Nederlandse identiteit zou bestaan, was dat dan ook een doodzonde: relativisme propageren waar absolutisme moet heersen. Het moet absoluut duidelijk zijn wat Nederland is, waar ‘onze’ normen en waarden voor staan – niet alleen om die effectief te kunnen verdedigen, maar ook omdat migranten daar behoefte aan zouden hebben. Migranten hebben namelijk gebrek aan houvast, veroorzaakt door ‘onze’ relativistische en onverschillige houding.

Dit lijkt op het oog een zelfkritische opvatting, die althans een deel van de schuld voor de huidige polarisatie bij de ingezetenen legt. Maar de zelfkritiek is bij nader inzien flinterdun: ‘wij’ hoeven namelijk niet heel veel anders te doen dan met veel meer nadruk te zeggen waar we voor staan en waar het op staat. Hierbij moet vooral de Nederlandse identiteit sterk worden aangezet, want juist zij zou aan migranten het meeste houvast bieden. Enfin, we kennen de voorstellen voor nationale historische musea, canons, et cetera; allemaal onderdeel van de operatie ‘houvast bieden’. Ook in Paul Scheffers recente boek *Het land van aankomst* is de rode draad de noodzaak van een ‘wij’ dat op nationaal niveau moet worden gesitueerd en uit volle borst geëxpliciteerd. Het grote verwijt van Scheffer aan ‘de multiculturalisten’ is dat zij deze nationale identiteit niet alleen hebben gerelativeerd maar zelfs verdacht hebben gemaakt.

Dat nu heeft de migranten op achterstand gezet (dus eigenlijk is dat niet zozeer de schuld van 'de' Nederlanders als wel vooral van de multiculturalisten).

Een van de curieuze effecten van de operatie 'houvast bieden' is dat migranten als een soort handelingsonbekwame kleuters worden afgeschilderd. Uiteindelijk blijken zij er namelijk niet zo veel aan te kunnen doen dat ze niet op de hoogte zijn van de Nederlandse identiteit, want ze konden ook zo moeilijk op de hoogte raken van dit raadselachtige land van aankomst, een land dat zich zo moeilijk laat kennen. Scheffer meent dat migranten hun meerduidige loyaliteiten pas kunnen laten varen, dat ze pas 'éénkennig' kunnen worden, als Nederland zich laat kennen. Een tweede effect van de operatie 'houvast bieden' is dat multiculturalisten de schuld in de schoenen geschoven krijgen voor het feit dat Nederland tot nu toe voor migranten het land van de 'ongekende' mogelijkheden is gebleven. Hierbij kan bovendien effectief de associatie worden gelegd tussen multiculturalisten en 'links', juist omdat links van oudsher het minst van een sterke nationale identiteit wilde weten (dat CDA en VVD om uiteenlopende redenen jarenlang het zogeheten multiculturele minderhedenbeleid hebben gesteund en hiervoor bestuurlijke verantwoordelijkheid hebben gedragen, verdwijnt zo uit beeld). Links, zo luidt de redenering, heeft het noodzakelijke houvast uit de handen van onze migrantenkleuters geslagen die pas kunnen integreren wanneer er aan hen een eenvoudig, ondubbelzinnig en door iedereen gedeeld verhaal over de natie wordt verteld (waarbij wel wat raadselachtig blijft hoe het dan kan, dat hetzelfde links in diezelfde periode Nederland juist als voorbeeldig progressief 'gidsland' zag, en apetrots op Nederland was, dit tot grote ergernis van rechts, dat toen nog helemaal niet zo geporteerd was van nu typisch Hollandse eigenschappen als respect voor vrouwen- en homorechten...).

Het WRR-rapport, dat op empirische gronden laat zien dat de articulatie van één nationale identiteit weinig bijdraagt aan integratiekansen van migranten, is niet alleen veel beter in staat om effectieve wegen naar integratie te schetsen, het neemt migranten bovendien veel serieuzer. Een van de belangrijkste effecten van dit WRR-rapport is de 'ontkleuring' van de migrant. Het rapport toont op uitgebalanceerde wijze hoe integratie- en identificatieprocessen op verschillende manieren en uiteenlopende plekken plaatsvinden door inzet van autochtonen én allochtonen (excusez les mots): door werk, gezamenlijke schoolgang, participatie in vrijwilligersorganisaties, et cetera. In plaats van de paternalistische operatie 'bied de migrant de natie als houvast', verkent de WRR in zijn rapport hoe identificaties met anderen in de praktijk ontstaan. Juist in deze empirische reconstructies schuilt naar mijn idee de grote kracht van dit rapport: het toont hoe iedereen, vooral op lokaal niveau, zwoegt om iets van het leven en het samenleven te maken.

Hierbij ontwikkelt het samenleven zich nog het best als een onbedoeld bijproduct van *functionele* verbanden: in scholen en arbeidsorganisaties waar mensen vanwege leer- en arbeidsplicht bij elkaar komen, ontstaat noodgedwongen onderling contact en wederzijdse identificatie. Bij *normatieve* identificatie ligt deze reciprociteit veel ingewikkelder, stelt de WRR terecht. Anders dan bijvoorbeeld Scheffer met zijn schrikbeeld van Nederlands cultuurrelati-

visme meent, stelt de WRR vast dat er hier sprake is van een tamelijk sterke meerderheidscultuur. Er is in dit land geen enkel misverstand over de dominante waarden (die van GroenLinks tot Trots op Nederland worden gedeeld). In mijn eigen woorden: er is niet een teveel aan multiculturalisme, zoals met name collega Koopmans nog steeds gelooft, maar van precies het tegenovergestelde. Nederland is sterk monocultureel en migranten komen verrassend weinig aan het woord (vandaar het verstandige voorstel van de WRR om hun articulatiemacht te vergroten om iets meer balans in de discussie te krijgen). Deze analyse van de WRR is empirisch correct: er zijn weinig landen die zo dwingend homogeen zijn als Nederland en waar er door de meerderheid zo'n grote kloof wordt ervaren met de moslimminderheid.

Juist dat verklaart ook waarom zo velen zich in Nederland ontheemd voelen. De meerderheid voelt zich niet meer thuis in de 'eigen' straat, buurt, stad en/of land door de komst van nieuwkomers, met wie zij zich niet identificeren. De nieuwkomers op hun beurt voelen zich hier ook steeds minder thuis, zeker de laatste jaren, aangezien hun luidruchtig en hardhandig wordt duidelijk gemaakt dat zij niet-Nederlands zijn, dat ze niet-modern zijn, dat ze zich als gasten horen te gedragen, et cetera. Beide vormen van gebrekkige emotionele identificatie hangen samen met de dikke Nederlandse identiteit, niet met een te dunne, laat staan een relativistische. Er is geen sprake van een gebrekkig houvast, van in het duister tastende migranten in een land dat zich niet laat kennen, maar van een dominant nationalistisch vertoog dat migranten – en dan met name moslims – dag in, dag uit voorhoudt dat ze zich moeten aanpassen, dat ze niet deugen, et cetera (welke boodschap krijgen Nederlandse Marokkanen als een boek met de infame titel *Het Marokkanendrama* zonder veel kritisch commentaar wordt onthaald?). Nederland laat zich de laatste jaren heel erg kennen, en niet van zijn beste kant.

De aandacht van de WRR voor het belang van emotionele identificatie is een welkome stap vooruit, die opvallend genoeg maar door weinigen is gesignaleerd. Te lang was de beleidsmatige aandacht vooral gericht op ofwel de functionele aspecten van integratie – de meer sociaaleconomische –, ofwel op de sociaal-culturele, de normatieve. Eigenlijk is de WRR nog iets te voorzichtig, wanneer hij stelt dat emotionele identificatie weliswaar belangrijk is, maar toch sterk van deze andere twee afhangt. Dat mag deels zo zijn, maar aparte aandacht voor het thuisgevoel van alle Nederlanders is van het grootste belang; juist de verwaarlozing van deze dimensie heeft tot de politieke en sociale crisis van de afgelopen jaren geleid.

In het interessante hoofdstuk over emotionele identificatie wordt terecht aandacht gevraagd voor meerschalligheid: naast de identificatie met het land, is ook de stad als plek van identificatie van belang, zeker voor migranten. In het perspectief van meerschalligheid springt tegelijkertijd in het oog dat er in het rapport maar weinig aandacht wordt besteed aan het thuisgevoel in de buurt. En hoewel het waar is dat romantisering van het belang van de buurt riskant is, speelt juist bij thuisgevoel de nabije omgeving voor velen wel degelijk een belangrijke rol. Bovendien blijft de WRR hier nogal 'humanistisch'; emotio-

nele identificatie heeft echter niet alleen met andere mensen te maken, maar ook met hechting aan plekken (place attachment) en objecten.

Het onderkennen van meerschaliige identificaties maakt het ook mogelijk om verknoppingen tussen schalen te zien. Een voorbeeld. Veel straten kleuren oranje in overwegend autochtone woonwijken met een laagopgeleide bevolking ten tijde van Europese of wereldkampioenschappen voetbal (als Nederland althans deelneemt). Het fanatisme waarmee dit in sommige straten en buurten gebeurt, heeft veel weg van *street nationalism*. De identificatie met de nationale staat wordt 'uitgespeeld' op straatniveau; migranten die zich eventueel (ook) met een voetbalteam van een ander land identificeren, horen die dagen niet bij 'de' straat. Het benadrukken van de nationale identiteit kan dus op verschillende manieren en uiteenlopende schaalniveaus een uitsluitende in plaats van insluitende werking hebben.

Daar lijkt de WRR zich bij uitstek van bewust. Des te raadselachtiger is het waarom zijn rapport dan toch de titel draagt *Identificatie met Nederland*. In de eerste plaats gaat een groot deel van het rapport daar helemaal niet over; de beschrijving van met name de functionele identificatie laat activiteiten in scholen en bedrijven zien die van belang zijn voor banden *tussen* Nederlanders die zich *in* Nederland afspelen; met identificatie *met* Nederland heeft dit weinig tot niets van doen. Ten tweede beargumenteert de WRR zelf overtuigend dat het vragen om primaire loyaliteit met de nationale identiteit al snel een uitsluitende werking heeft op migranten; juist daarom introduceert de WRR andere schaalniveaus van identificatie.

De verwarrende titel is meer dan een toevallig ongelukkige formulering. Met alle waardering die ik voor het WRR-rapport heb, is het namelijk toch een beetje vreemd rapport. Je kunt het lezen als een zelfstandig verhaal van de WRR over de mogelijke versterking van identificatieprocessen in Nederland tussen oude en nieuwe Nederlanders. Dan lees je een interessante en verstandige tekst. Maar doordat het rapport zich, vanaf de eerste pagina, zo sterk keert tegen de in sommige politieke en wetenschappelijke kringen populaire gedachte van één noodzakelijke nationale identiteit, komt het eigen verhaal van de WRR maar moeilijk op gang. Het rapport begint nu met een stevige aanval op de oplossing van anderen: hoezo, vraagt de WRR, zou dé Nederlandse identiteit moeten worden versterkt? Deze opzet maakt het rapport soms lastig leesbaar.

Dat dit politiek bovendien niet erg handig is, dat hebben ze bij de WRR geweten. Nu zou waarschijnlijk elk rapport, welhaast ongeacht de inhoud, op het hypergepolitiseerde terrein van migratie en integratie het verwijt van partijdigheid hebben gekregen. Maar door de gekozen opzet was het voor wetenschappers en voor politici als Verdonk en Wilders wel erg gemakkelijk om de WRR te verwijten dat er een politiek rapport was geschreven.

Noot

* Prof. dr. Jan Willem Duyvendak is hoogleraar algemene sociologie aan de Universiteit van Amsterdam.